

Csernicskó István, Szabó Mihály Gizella

HÁTRÁNYBÓL ELŐNYT: A MAGYAR NYELVPOLITIKA ÉS NYELVTERVEZÉS KIHÍVÁSAIRÓL

1. BEVEZETÉS

A statisztikai-demográfiai felmérések és a népszámlálási adatok, valamint a kisebbségi magyar közösségekben folytatott identitásvizsgálatok egyértelműen igazolják, hogy a magyar nemzetiség és a magyar anyanyelv bevallása és vállalása (használata) nagyfokú korrelációt mutat. E közösségek tagjainak etnikai tudatában a magyar nyelvközösséghez tartozás központi helyet foglal el.¹ Ennek következtében tehát a nyelvcsere rendszerint egyben nemzeti-ségváltást is jelent, és viszont.

Ennek ismeretében a kisebbségi magyar közösségek fennmaradása szempontjából rendkívül fontos a nyelvmegtartás. Ez csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is, továbbá fennmaradnak, sőt kibővülnek a nyelvmegtartást lehetővé tevő, azt erősítő oktatási programok. A magyardomináns oktatási programok presztízse nagymértékben függ attól, színvonalas képzést, piacképes tudást nyújtanak-e, biztosítják-e a diákok számára

¹ Pl. Gereben Ferenc: *Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében*. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre*. Kalligram, A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony, 1998, 113–127. Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest, 1999. 90. Papp Z. Attila–Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007. (www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/karpat_panel_2007.html)

az esélyegyenlőséget ahhoz, hogy sikeresen érvényesüljenek a hazai, a magyarországi és esetleg a külföldi munkaerőpiacon. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a magyar tannyelvű iskolák megfelelő színvonalon oktassák és sajátíttassák el a többségi nyelvet és legalább egy idegen nyelvet.

2. A FOGALMI KERET TISZTÁZÁSA, TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK

A *nyelvpolitika* és a *nyelvtervezés* a szakirodalomban általánosan használt fogalmak, ám a közöttük levő viszonyt különböző szerzők különbözőképpen értelmezik.² Ez azzal függ össze, hogy mindkettő háttérében a nyelvi pluralizmus áll: mind a nyelvpolitika, mind a nyelvtervezés legalább két nyelv vagy egyazon nyelv több nyelvváltozata közötti viszonyt, kapcsolatot befolyásolja, szabályozza. Tanulmányunkban a nyelvpolitikát a nyelvi viszonyokba és a kommunikációs szokásokba történő, rendszerint valamilyen ideológiai háttérű politikai beavatkozásként,³ a nyelvtervezést pedig (részben) ennek a végrehajtásaként értelmezzük.⁴ Mivel a nyelvpolitikát a politikai szereplők szintjére helyezzük, és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, a tanulmányban az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk. A nyelvtervezést e munkánkban korpusztervezés értelemben fogjuk használni; ez az ún. „belső nyelvpolitika”, amely a nyelvi-nyelvtani normákat, kódhasználatot szabályozza.⁵ E tekintetben a magyar nyelv központi (magyarországi) és kisebbségi változatai közötti kapcsolattal foglalkozunk.

Van még egy szó, amelynek jelentését tisztáznunk kell: a *magyar* melléknév, amely utalhat a magyar nemzetre és a magyar államra (Magyarországra). A magyar nyelvpolitika, magyar nyelvtervezés kifejezéseket tehát értelmezhetjük magyar nemzeti, illetve magyarországi nyelvpolitikaként/nyelvtervezésként. A kisebbségi magyarok a magyarországiakkal egy nyelv-közösséget, kulturális értelemben egy nemzetet alkotnak, viszont különböző államok állam-

² Labrie, Normand: *Nyelvpolitika*. In Szépe György–Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Corvina, Budapest, 1999, 22.

³ Bochmann, Klaus: *A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése*. In Szépe György–Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Corvina, Budapest 1999, 32.

⁴ Kontra Miklós: *Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2004/4, 25.

⁵ A nyelvtervezésen belül hagyományosan megkülönböztetünk státusz- és korpusztervezést. Előbbi azokat a nyelvtervezési döntéseket jelöli, amelyek meghatározzák, hogy egy adott közösségben vagy országban különböző célokra milyen nyelveket vagy nyelvváltozatokat választanak ki. A korpusztervezés ezzel szemben egy adott nyelvváltozat nyelvi tulajdonságainak a kiválasztását, meghatározását jelenti. Kimenete tipikusan valamilyen kodifikációs célú kiadvány: szótár, helyesírási szabályzat stb. Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest, 1998. Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi tervezés. Problémavázlat*. In Lanstyák István–Vançoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 2005, 233–255.

polgárai, ennél fogva eltérő nyelvpolitikai helyzetben vannak. Ezért teljesen egységes magyar nemzeti nyelvpolitikáról és nyelvtervezésről aligha beszélhetünk. Érdeemes volna ugyanakkor a különböző országok magyar közösségeiben (ideértve a magyarországit is) a nyelvpolitikát és a nyelvtervezést összehangolni. Tanulmányunk címében a magyar melléknév ebben az átfogó értelemben szerepel.

Külön foglalkozunk az oktatáspolitikával, pontosabban annak nyelvi részével, ugyanis a nyelvpolitika és a nyelvtervezés szintjén hozott döntések befolyásolják az oktatást: az oktatott nyelveket, ezeken belül a nyelvváltozatokat, azok viszonyát, a tanterveket és az oktatási módszereket. Az pedig, hogy egy nyelv megjelenik-e vagy sem az oktatásban, illetve miként (tantárgyként vagy tannyelvként), jelentős hatással van a nyelv presztízsére, jövőjére.

3. A KISEBBSÉGI KÖZÖSSÉGEK NYELVPOLITIKAI ÉS NYELVI JOGI HELYZETE

3.1 Általános kérdések

A trianoni békedöntés után több országba került magyar közösségek nemzetiségi és nyelvi jogait elsősorban az adott állam többségi nemzetének politikája, a kisebbségekhez való viszonya határozta meg. A második világháborút követően (az ausztriai közösséget kivéve) a szovjet érdekszféra államaiba került magyar kisebbségeknek a kötelező internacionalista propaganda köntösébe bújtatott asszimilációs politikával kellett szembenéznük. Ez a politika időnként szélsőséges formában nyilvánult meg, például a 18–55 éves kárpátaljai magyar férfiak 1944. novemberi deportálását, vagy a csehszlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti teljes jogfosztottságát lehet említeni.

Az évek során a szocialista tábor országaiban élő magyar közösségek mindegyikében sikerült átmenteni vagy kialakítani valamilyen mértékű magyar intézményrendszert: iskolákat, könyvtárakat, színházakat, közművelődési intézményeket stb. A Magyarországgal szomszédos országokban a magyar nyelv tehát, ha korlátozott mértékben is, de jelen volt a nyilvános szférában, elsősorban az oktatásban és a kulturális életben. Ennek ellenére minden régióban jelentős asszimilációs veszteségek érték a magyar kisebbségeket.

A 20. század végén a térség politikai és gazdasági átrendeződése merőben új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A szovjet befolyás megszűnése, a demokratikus átalakulás a nemzetiségi és nyelvi jogok területén is változásokat hozott. Ám a megváltozott helyzet azt is magával hozta, hogy a frissen függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztezték egymást. A fokozatosan saját államiságot nyert szlovákok, ukránok, szerbek, horvátok és szlovének, valamint a kötelező internacionalizmus béklyóját már előbb levető románok nemzetállam-építésbe kezdtek, s ebben kiemelt, szimbolikus szerepet kapott az ún. államnyelv, amely valójában a többségi nemzet nyelve. Ugyanakkor a demokratikus átalakításban rejlő lehetőségeket kihasználó magyar

kisebbségek minden régióban megszervezték saját érdekvédelmüket, igyekeztek nemzetiségi és nyelvi jogaikat kibővíteni, intézményhálózatukat megerősíteni.

A magyar kisebbségek és a többségi társadalmak szándékai és törekvései közötti nyelvi alapú konfliktusok tehát nagyrészt abból fakadnak, hogy a Magyarországgal szomszédos államok többségében a nyelvi nacionalizmus ideológiája az uralkodó, amely a többségi nyelv nemzeti-reprezentatív funkcióját a kommunikatív funkció elé helyezi. Többek között ez azt jelenti, hogy az államnyelvet mindenkinek saját jól felfogott érdekében meg kell tanulnia, mert ez a társadalmi előmenetel nélkülözhetetlen eszköze, legfőbb záloga. Eközben a nemzetállamot építő politikai hatalom olyan helyzetet teremt az országban, melyben az államnyelv valóban a társadalmi hierarchiában való előretartás alapvető feltételévé válik, s a központilag hangoztatott ideológia az államnyelv egységesítő, szimbolikus és gyakorlati értékeiről a mindennapokban is igazolást nyer. Azaz a hozzáadott (additív) kétnyelvűség helyett a többségi társadalmak a felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűséget, s ezáltal az integráció helyett az asszimilációt kínálják a kisebbségeknek.⁶

3.2 Közös és eltérő vonások, nemzetközi vonatkozások

A kisebbségi magyar közösségek jelenlegi helyzetét számos belső (az adott államon belüli) és külső (nemzetközi) tényező befolyásolja, ezért bizonyos hasonlóságok ellenére minden közösség helyzete más és más, illetve e közösségek bizonyos szempontok szerint csoportosíthatók. Témánkat tekintve ilyen szempontként merül fel:

- a közösség nagysága: a nagyobb létszámú (romániai, szlovákiai, ukrainai, szerbiai) közösségek esetében több lehetőség nyílik az anyanyelv használatára, mind a nyilvános nyelvhasználati színtereken, mind pedig a magánéletben,⁷ mint a kislétszámú (horvátországi, szlovéniai és ausztriai) közösségekben. A nagyobb közösségek nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, mint a kis létszámúak.
- tömbhelyzet és szórványhelyzet: a nagy közösségeken belül is léteznek szórványok, a kis közösségek azonban maguk is szórványnak minősülnek, hiszen a saját lakóhelyükön is nagyrészt kisebbségben vannak.

⁶ Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 184–196. Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége, Nyelvszociológiai vonatkozások*. Magyarországi Tudományos Társaság–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Szabadka, 2004. (Göncz, 2004), Göncz Lajos: *A kétnyelvűség pszichológiája*. In Lanstyák István–Vančonek Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 2005, 33–76.

⁷ A kis közösségekben értelemszerűen nő az etnikailag vegyes házasságok aránya, ezért a kisebbséghez tartozó családtagnak még családi körben is nehéz anyanyelvét használnia, továbbá az ilyen közösségekben könnyebben megszakad a kisebbségi nyelvnek a családon belüli átörökítése. Ezt igazolják a magyarországi kisebbségek körében végzett különböző kutatások is, pl. Homišinová, Mária: *Identitás – nyelvhasználat – asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 168–177.

- európai uniós tagállamban, ezen belül a schengeni övezetben élő kisebbségi magyaroknak jóval egyszerűbb a kapcsolattartás a többi nemzetrésszel, mint a nem uniós állampolgárságú magyaroknak.
- az adott államnak Magyarországhoz viszonyított gazdasági helyzete: valamely nyelv presztízse összefügg a beszélő- és nyelvközösség gazdasági erejével. Míg Magyarország a szocializmus idején, de a múlt század kilencvenes éveiben is jobban állt e téren, mint a legtöbb környező ország. Mára ez az előny nagyrészt megszűnt.
- a magyarság száma és helyzete az adott államban élő többi kisebbséghez viszonyítva: a tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy országban a kisebbségekkel szemben folytatott állami nyelvpolitikát a legnépesebb kisebbséggel szembeni (történeti) viszony határozza meg. Szlovákiában és Romániában ez a magyar kisebbség, ezzel szemben például Ukrajnában a magyar kisebbség a jelentős létszámú és gazdaságilag erős orosz kisebbséggel szembeni ukrán politika szenvedő alanya. A kisebbségi nyelvi jogok tekintetében „nagyvonalúbbak” azok az országok, ahol kisebb a kisebbségek aránya.

Az említett különbségek ellenére a kisebbségi magyar közösségek jelenlegi nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzetében számos hasonlóság is kimutatható. Ez elsősorban az 1980-as évek végétől kezdődően a volt szocialista országokban lezajlott társadalmi változásokkal, ezen belül egyrészt a többségi politikai elitek nemzetállami törekvéseivel, másrészt pedig az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülésével függ össze. E jogokat kihasználva új, különféle profilú magyar sajtóorgánumok létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szerveződés jött létre, amelyek tárgyalási nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelmét célul tűző pártok alakultak. A magyar pártok létrejötte több szempontból is pozitív fejleménynek tekinthető. A nyelvhasználati és az oktatási jogok biztosítása, valamint az asszimiláció lassítása közötti nyilvánvaló összefüggés miatt e pártok agendájában a kisebbségi jogok – s ezen belül a nyelvi jogok – érvényesíthetősége jelentős helyet foglal el. Az önálló párt(ok) révén a magyarság már nem csupán a politika objektuma, hanem a politikát alakító tényező is, azaz hathat a helyi, a regionális és az országos nyelvpolitikai döntésekre. A magyar pártok működése a nyelvhasználatra abban a tekintetben is pozitívan hatott, hogy jelentős mértékben fejlődött a magyar nyelvű közélet, új témák jelentek meg a közbeszéd szintjén, több politikáló embernek van lehetősége és alkalmja arra, hogy nyilvános, formális helyzetekben magyarul beszéljen.

A vázolt folyamatokkal párhuzamosan hatott a nemzetközi környezet változása. A kisebbségi és nyelvi jogok érvényesülését korábban az is nehezítette, hogy a kilencvenes évek előtt a releváns nemzetközi szervezetek ezekkel a problémákkal igen felületesen foglalkoztak, s csak az utóbbi évtizedekben gyorsult fel a fejlődés e területen. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek számára elsősorban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) (illetve ezen belül a nemzeti kisebbségi főbiztos) és az Európa Tanács játszott jelentős szerepet, ugyanis ezeknek minden érintett állam a tagja.

Az EBESZ dokumentumai közül elsősorban az emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferencia dokumentumát kell megemlíteni, mivel ennek IV. fejezete tartalmazza azo-

kat a minimális kisebbségi nyelvi jogokat, amelyeket a tagállamoknak tiszteletben kell(ene) tartaniuk.⁸ Eszerint a kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy anyanyelvüket a magán- és a közéletben szabadon használják, továbbá joguk van az anyanyelvű információterjesztéshez, információhoz jutáshoz és információcseréhez, anyanyelvük oktatására vagy az anyanyelvükön való oktatásra, anyanyelvük használatára a hatóságokkal való kommunikációban. Az említett jogokat azért soroltuk fel, mert ezek jelennek meg (többé-kevésbé részletezve) a *kisebbségvédelmi keretegyezményben* és a *kisebbségi vagy regionális nyelvek európai chartájában*, illetve a Magyarország és a szomszédos államok között az 1990-es években megkötött ún. *alapszerződésekben*.

Az Európa Tanács ugyancsak fontos szerepet játszik az európai kisebbségvédelemben: a 90-es évekre jellemző tagfelvételi hullámban a tagság egyik feltétele a demokratikus jogrendszer és az európai „standardoknak” megfelelő kisebbségvédelmi jogszabályok megléte volt. Emiatt húzódtott el például Szlovákia vagy Horvátország felvétele is. A témánk szempontjából legfontosabb két ET-dokumentum a *regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* (1992) és a *nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény* (1995), ugyanis ezeket a Magyarországgal szomszédos minden állam aláírta. Az egyezmények a részes államok számára kötelezettségeket fogalmaznak meg, és ellenőrzési mechanizmusuk is van, bár szankciók nélkül.⁹ A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztria, Szlovénia, Szlovákia és Románia tagja az Európai Uniónak, és bár az unió a tagfelvételkor a tagjelöltek kisebbségpolitikáját is vizsgálta, nincs egységes kisebbségi és nyelvpolitikája. A kisebbségi kérdés viszont folyamatosan napirenden van, és a kilencvenes években elfogadott ajánlások már utalnak az említett ET-dokumentumokra, sőt az EU a tagállamokat a Chartához való csatlakozásra buzdítja. A magyar kisebbségek szempontjából természetesen annak is jelentősége van, hogy minden uniós tagállam nyelve – így a magyar is – az EU-ban hivatalos nyelv.

3.3 A többségi nemzetek (államok) kisebbségi nyelvpolitikája

A magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei államok csatlakoztak (olykor nemzetközi nyomásra) a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a már említett minimális kisebbségi nyelvi, nyelvhasználati jogok biztosítását. Abban azonban már különbségek vannak, miképpen építették be ezeket jogrendjükbe, és

⁸ *Document of the Second Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, 1990. Magyarul: Majtényi Balázs–Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Gondolat Kiadó–MTA Jogtudományi Intézet–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003. 195–198. A kisebbségi nyelvi jogok szempontjából természetesen nagy jelentőségűek a főbiztosi ajánlások: az oktatási kérdéseket érintő hágai ajánlások (1996) és a nemzeti kisebbségek nyelvi jogait rögzítő oslói ajánlások (1998).

⁹ A nemzetközi jogi környezetről és dokumentumokról bővebben Majtényi–Vizi, id. mű.; Varennes, Fernand de: *A Guide to the Rights of Minorities and Language*. COLPI, Budapest, 2001. Szabómihály Gizella: *Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés*. In Lanstyák István–Vançoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvésztéről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 2005, 203–232.

milyen a jogok érvényesíthetősége. Látszólag példaértékű a szlovén kisebbségi nyelvpolitika, hiszen a muravidéki ún. vegyes lakosságú területeken a magyar is hivatalos nyelvnek számít, ám a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban „a magyar nyelv használata inkább szimbolikus, ténylegesen csak elvétve fordul elő”.¹⁰

A jogok és alkalmazhatóságuk közötti „szakadék” más országok esetében még érzékelhetőbb, sőt a legtöbb országban már a jogszabályok szintjén is megnyilvánul a kisebbségi nyelvi jogok szűkítése, és amint említettük, nyelvpolitikájukat az asszimilációs ideológia határozza meg. Ma már eléggé ritka a nemzeti ideológia nyílt hangoztatása, gyakrabban találkozunk viszont a gazdasági és osztársadalmi érdekeknek, valamint a kisebbségi integráció szükségességének a hangoztatásával. Ilyen érvekkel szorgalmazzák például a kisebbségi iskolákban a többségi nyelven (államnyelven) oktatott tantárgyak számának növelését, vagy a közigazgatásban a többségi nyelv elsődleges alkalmazását. A belső jogszabályokat áttekintve úgy tűnik, hogy az érintett országok leginkább a kulturális életben, az alsó fokú oktatásban és részben a tömegtájékoztatóban hajlandók elismerni és támogatni a kisebbségi nyelvek használatát.¹¹ Azaz arra törekednek, hogy a kisebbség nyelve (esetünkben a magyar) csak a közösségen belüli kommunikáció nyelve maradjon, ne bővüljenek társadalmi funkciói. Az érintett országokra jellemző, hogy a kisebbségek tagjaitól rendszerint elvárják a többségi nyelv magas szintű ismeretét, azt azonban alig (vagy egyáltalán nem) támogatják, hogy a kisebbségekkel együtt élő többségi lakosság elsajátítsa és használja is a kisebbségi nyelvet.¹² Tehát a többségi társadalmak az aszimmetrikus kétnyelvűséget tartják természetesnek.

Ezzel a megközelítéssel függ össze a már említett szakadék jog és gyakorlat között: a hatóságok a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését a kisebbségi beszélők magánügyének tartják, és ehhez csak a minimális támogatást adják meg. Jó példája ennek a közigazgatás. Az ügyfelek, a lakosság ugyanis csak akkor tud a hatóságokkal kisebbségi nyelven kommunikálni, ha az érintett hivatalok megteremtik ennek a feltételeit (pl. alsóbb szintű jogszabályban, végrehajtási rendeletben részletezik ennek módját, vannak az adott kisebbségi nyelvet megfelelő szinten bíró tisztviselők, hivatalnokok, az ügyfeleket kisebbségi nyelven is tájékoztatják, az úrlapok és nyomtatványok kisebbségi nyelven is hozzáférhetők stb.) Erre azonban az államigazgatásban szinte alig akad példa, sőt ezzel ellentétes gyakorlat figyelhető meg: a vonatkozó törvények szövegezése nem egyértelmű, vagyis nem lehet tudni, hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban, hiányoznak a végrehajtási rendeletek, nincs elég kisebbségi nyelv

¹⁰ Göncz László: *Az anyanyelv használatához való jog Szlovéniában*. Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny 2006/2, 71.

¹¹ Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. Glatz Ferenc (szerk.): *Die Sprache un die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Europa Institut, Budapest, 2003. Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

¹² Szlovéniában a Muravidéken ugyan pl. a magyart környezeti nyelvként tanulják a szlovének is, a kétnyelvű oktatás szlovén modellje azonban nem hozta meg a várt eredményt: a szlovének alig tanulnak meg magyarul, a magyar tanulók viszont fokozatosan áttérnek a szlovén használatára (Bernjak, Elizabeta: *Kétnyelvű oktatás a Muravidéken*. In Ruda Gábor (szerk.): *Identitás – nyelv – irodalom*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda, Pilisvörösvár–Dunaszerdahely, 2008, 45–57.)

ven (esetünkben magyarul) beszélő hivatalnok, hiányoznak a kisebbségi nyelvű vagy két-nyelvű úrlapok. Ezek a hiányosságok lényegében minden, kisebbségben lévő magyarok lakta országra érvényesek.¹³

Az állam alapvetően sehol sem támogatja aktívan a kisebbségi nyelvek valós használatát, azt, hogy tényleges kommunikatív funkciója legyen a magyar nyelvű szövegeknek. Legalábbis erre utal az a tény, hogy a hatóságok nem törődnek a magyar nyelvű szövegek nyelvi és szakmai színvonalával. Romániában például a törvényeket magyarul is publikálják, ám alacsony színvonaluk miatt a fordítások nem képesek betölteni jogi szöveg funkciójukat. Romániában, Ukrajnában és Szlovákiában is rendszeresen felmerül, hogy a tanulmányi versenyek kérdéseit, esetleg bizonyos központi vizsgák tételeit nem megfelelően fordítják, ezért a magyar szöveget választó versenyző, vizsgázó hátrányba kerül.

Ezzel a kérdéssel függ össze a *fordítóképzés* megoldatlansága, valamint a megfelelő terjedelmű és minőségű kétnyelvű szótárak hiánya is. A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztriában két egyetemen (Bécsben és Grazban) folyik régebb óta magyar szakpárosítással fordító- és tolmácsolás, ¹⁴ a többi országban csak a rendszerváltozás után indultak ilyen kezdeményezések, részben a magyar kisebbség szorgalmazására. Szlovákiában a beszercebányai Bél Mátyás Egyetemen angol–magyar, francia–magyar és német–magyar szakpárosításban szerveznek fordítóképzést. A 2007/2008-as tanévtől a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán indítottak BA-szinten magyar–szlovák fordítóképzést. Szlovéniában a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán a 2008/2009-es tanévben indult ún. nyelvközi tanulmányok–magyar nyelv alapképzés, erre épül majd az MA-szintű szlovén–magyar fordító- és tolmácsolás. Romániában a Sapientia Tudományegyetem marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Karán hirdettek meg a 2009/2010-es tanévre hároméves angol–magyar, német–magyar és román–magyar fordító- és tolmácsolás képzést.

Lényegében mindenhol megoldatlan a hatósági (hivatalos) fordítók képzése és továbbképzése, holott bizonyos szövegek esetében őket kell kötelezően felkérni. Szlovákiában magyar érettségivel és egy jogi tanfolyam elvégzésével, az előírt vizsga letételével bárkiből hivatalos fordító lehet. Az általuk magyarra és/vagy szlovákra fordított szövegek elemzése azt mutatja, hogy jelentős részük nem ismeri sem a jogi szakkifejezéseket, sem a jogi szaknyelvet (illetve annak sajátosságait a két nyelvben), de még azt sem tudják, milyen szakirodalomra, szakszótárakra stb. támaszkodhatnak.¹⁵

¹³ A Romániai Magyar Jogtudományi Közlönynek a kisebbségi nyelvi jogokkal foglalkozó 2006. évi 2. számában a jogszabályok nem egyértelmű szövegezésére mutatott rá tanulmányában pl. Csernicskó István (Ukrajna) és Szabó Mihály Gizella (Szlovákia), a magyarul beszélő tisztviselők hiányára Csernicskó István, Szabó Mihály Gizella és Veress Emőd (Románia).

¹⁴ Törzsök Erika: *Jelentés a külhoni magyarság helyzetéről*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2008. 125.

¹⁵ A szlovákiai szakfordítások színvonaláról Szabó Mihály Gizella: *A szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megeremítésének feltételeiről*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2003/4, 55–68., a fordítók felkészültségéről Sándor Anna: *Amikor a varietas non delectat (Egy fordítói szakvizsga tanulságai)*. In Bárczi Zsófia–Vančonek Kremmer Ildikó (szerk.): *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2008, 51–58.

A *kétnyelvű szótárak* kapcsán megállapítható, hogy Románia kivételével a többi országban 1989 előtt főképp kis- és középszótárakat, illetve iskolai szakszótárakat adtak ki.¹⁶ Romániában viszont elsősorban a Kriterion a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben román–magyar és magyar–román műszaki, erdészeti, jogi szótárakat is megjelentetett. A rendszerváltozás után általában tovább folytatódott az a trend, hogy a korábbi középszótárakat, kiegészítve, új kiadásban, folyamatosan megjelentették, így minden többségi nyelven létezik iskolai használatra alkalmas középszótár. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy – elsősorban a magyar kisebbségi intézményekhez és felsőoktatási intézményekhez kapcsolódva – több általános és szakszótár is elkészült, a legtöbb természetesen Romániában (pl. matematikai, gazdasági, orvosi stb.), sőt ott háromnyelvű (angollal vagy franciával bővített) szótárakra is van példa. A magyar nyelvnek a hivatalos kapcsolatokban és a közigazgatásban való használatát nagyban elősegítik a jogi-közigazgatási szótárak.¹⁷ Több régióban további szótártervek vannak a megvalósítás stádiumában. Végül meg kell említeni, hogy az utóbbi években az interneten megjelentek az on-line kétnyelvű szótárak (általános és szakszótárak) és adatbázisok is. A kétnyelvű szótárak színvonala változó, és ez nemcsak attól függ, mennyire voltak lexikográfiaileg-lexikológiaileg képzettek a szerzők (szerkesztők), hanem attól is, mennyire vannak szinkronban a magyar szaknyelv fejlődésével.¹⁸

3.4 Magyar kisebbségi nyelvpolitikák

A rendszerváltozást követően szinte minden országban, régióban létrejöttek magyar pártok és politikai mozgalmak. Ezek programjában az adott ország által ratifikált nemzetközi egyezményekben szereplő kisebbségi nyelvi, oktatási és kulturális jogok érvényesíthetőségének, kibővítésének követelése mellett a különböző típusú autonómiák kialakítása iránti igény is megfogalmazódik. Az autonómia problémáját azért említjük, mert a különböző típusú autonómiákhoz kapcsolódó intézményrendszer fontos mind a kisebbségi nyelvhasználati színterek bővítése, mind pedig a kisebbségi nyelvtervezés, nyelvfejlesztés szempontjából.¹⁹ Az érintett hét állam közül jelenleg csak a három volt jugoszláv tagköztársaságban rendelkeznek a kisebbségi

¹⁶ Magyarországon az Akadémiai Kiadó kiadásában megjelentetett szótárakat nem említjük.

¹⁷ Például Fazakas Emese (szerk.): *Román–magyar közigazgatási szótár*. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2002. Benő Attila és mtsai.: *Magyar–román közigazgatási szótár*. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2004. Orosz János: *Szerb–magyar közigazgatási és jogi szótár*. Magyar Szó Lapkiadó, Újvidék, 2005.

¹⁸ Erre a problémára mutat rá pl. Misad Katalin: *A szaknyelvi regiszterek helyzete szlovákiai magyar viszonylatban*. In *Terminology and Lexicology in Middle-Europe. Terminologia et Corpora. Tomus III*. Department of Applied Linguistics and Department of Uralic Studies, Berzsenyi College, Szombathely, 2007, 40–63.

¹⁹ Terjedelmi okokból nem térünk ki az egyes kisebbségi pártok és egyéb érdekvédelmi szervezetek programjaira, ezeket a témával foglalkozó kutatók folyamatosan elemzik; lásd pl. Bárdi Nándor–Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. Gerencsér Balázs–Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. www.bhrf.org/autonomia, Blénesi Éva–Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. (www.mtaki.hu/kiadvanyok/kisebbségek_es_kormpolitika_main.html). Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

magyar közösségek törvényileg garantált kulturális autonómiával: Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában. Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában viszont a hatalom mindenféle autonómia-elképzelést elutasít. Azokban az országokban, ahol végbement a közigazgatás decentralizálása (pl. Szlovákiában), a jelentős magyar lakossággal rendelkező településeken – ha a magyar lakosság aktív részvételének következtében a helyi képviselő-testületekben erős a magyarság képviselete – nyilván nagyobb lehetőség van a helyi magyarság sajátos igényeinek a képviseletére vagy megvalósítására, akár csak a magyar nyelv használatára ezekben a hivatalokban. Ezek az önkormányzatok és képviselő-testületek azonban ugyanolyan jogosítványokkal rendelkeznek, és ugyanolyan feladatokat látnak el, mint bármely más település önkormányzata. Nyelvi szempontból viszont mindenképpen pozitív hatást gyakorolnak a környezetükre, még ha tapasztalataink szerint a magyar nyelv használata főleg a szóbeliségre korlátozódik is.

Az állam által a magyar közösségeknek biztosítandó jogok, ezen belül nyelvi jogok tekintetében a többség (és reprezentánsa, az állam), valamint a magyar kisebbség (a magyar kisebbségi pártok) között nyelvi konfliktus áll fenn, amelynek intenzitása a politikai helyzet függvényében változó.²⁰ A szlovákiai és a romániai magyar pártok kormányzati szerepvállalása azt bizonyította, hogy bizonyos mértékben lehet enyhíteni a nyelvi konfliktust, és lehet érvényesíteni a kisebbségi nyelvpolitikai érdekeket. Így Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártjának, Romániában pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek nagy szerepe volt a kisebbségi nyelvhasználatot lehetővé tevő törvények megalkotásában, a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozásban. A következetes és egyértelmű szabályozást azonban nem sikerült elérniük, ezért a fent részletezett okok miatt bizonyos nyelvi jogok érvényesíthetősége a pártok közötti háttéralkuktól függ, illetve attól, hogy az érintett magyar párt kormányzati pozícióban (esetleg megyei szinten vezető pozícióban) van-e. Egyúttal úgy tűnik, hogy a kisebbségi pártok és mozgalmak nyelvpolitikai elképzelései elsősorban a jogszabályi garanciák elérésére korlátozódnak, ugyanis minimális figyelmet fordítanak arra, hogy a már meglévő jogok érvényesítésében támogassák a kisebbségi lakosságot, ezért ez leginkább a civil szervezetekre hárul.

3.5 A magyarországi nyelvpolitika

Magyarországi nyelvpolitikán jelen esetben azt értjük, milyen nyelvpolitikai elképzelések fogalmazódnak meg és milyen gyakorlat érvényesül Magyarország részéről a szomszédos államokban élő magyar közösségek irányában. A rendszerváltozás utáni első években Magyarország arra törekedett, hogy a szomszédos államok a már említett EBESZ- és ET-dokumentumokban rögzített kisebbségi jogokat elismerjék, ezért az ún. alapszerződésekben vagy külön egyezményben megfogalmazásra is került, hogy a felek elismerik a kisebbségeknek ezen dokumen-

²⁰ Ez természetesen elsősorban a nagy (romániai, szlovákiai, ukrainai és szerbiai) magyar közösségekre érvényes. Nem lehet azonban azt mondani, hogy a többi országban ideális volna a helyzet, de a magyar kisebbségi közösség kis száma és gyengébb érdekérvényesítő képessége miatt a konfliktus kevésbé „látványos”.

tumok szerinti kisebbségi jogait. A későbbiekben pedig a vegyes bizottságok révén a szerződésekben foglaltak végrehajtásának ellenőrzésére, konkrét ajánlások megfogalmazására helyeződött a hangsúly.

A 2006 óta hatalmon levő magyar kormány nemzetpolitikai céljait így fogalmazta meg: „Magyarország arra törekszik, hogy az egyéni emberi jogok mellett teret nyerjen a közösségi jogok elfogadottsága, biztosítva a kisebbségi létből fakadó hátrányok kiegyenlítését, a kisebbségek kulturájának, nyelvének, identitásának fennmaradását. Támogatja a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszert, kiemelkedő figyelmet fordít a térség kulturális sokszínűségének fenntartására, többnyelvűségének megőrzésére, a kisebbségek autonómiájának támogatására. Az identitásmegőrző normatív támogatások mellett a versenyképességet és ezzel a szülőföldön boldogulást szolgáló, uniós forrásokat is felhasználó fejlesztésekre összpontosít.”²¹ A Gémesi Ferenc külkapcsolatokért és nemzetpolitikáért felelős szakállamtitkár jegyezte és a magyar kormány a külhoni magyarokkal kapcsolatos politikájáról készített tájékoztató szerint a kormány nemzetközi fórumokon is fellép a határon túli magyarság jogait „csorbítani igyekvő” törekvésekkel szemben.²²

Magyarország tehát a határon túli magyar közösségek viszonylatában aktív nyelvpolitikát folytat: a kétoldalú kapcsolatokban és a nemzetközi fórumokon támogatja a kisebbségi nyelvi jogok érvényesülését, konkrét segítség pedig a támogatáspolitikán keresztül valósul meg. Amint az idézetből kitétni, a normatív anyagi támogatás a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszerbe, vagyis alapjában véve azokra a nyelvhasználati színterekre irányul, amelyek a környező államok is lényegében akceptálják a kisebbségi nyelvhasználatot. Ezek a támogatások azonban esetleg csak közvetetten segítik a magyar nyelvnek például a közigazgatásban vagy a gazdasági életben való alkalmazását, holott ez emelné a magyar nyelv gyakorlati értékét. Bár nem a kormányzati nyelvpolitikával függ össze, érdemes megemlíteni, hogy a magyar cégek szomszédos országokban való megjelenésének sincsenek látható nyelvi jelei.

4. A MAGYAR NYELV HELYZETE, NYELVPOLITIKAI ÉS NYELVTERVEZÉSI FELADATOK A HATÁRON TÚLI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK KÖRÉBEN

4.1 A magyar nyelv státusának és a nyelvválasztásnak az összefüggései

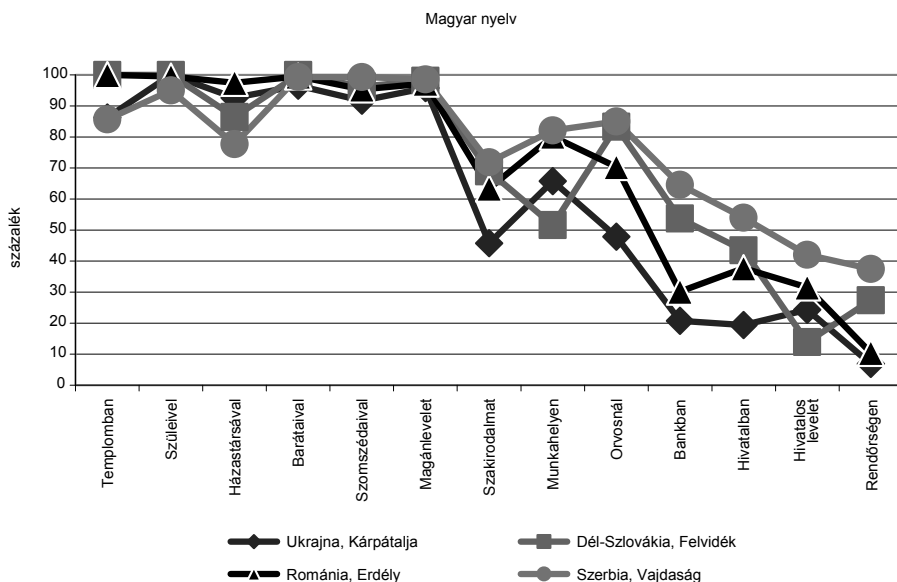
A fentebb tárgyalt nyelvpolitikai tényezők szükségszerűen hatással vannak a határon túli magyarok nyelvhasználatára, nyelvválasztására. Az anyanyelv használatára vonatkozó korlátozott jogok egyenes következménye, hogy a kisebbségi magyarok számos helyzetben nem az anyanyelvüket, hanem az államnyelvet használják. Egy 1996-os, azonos szempontok szerint vég-

²¹ www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Magyarország+a+világban

²² www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?main_category=5&action=view_item&item=949

zett vizsgálat során négy országban (Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna) több száz magyar válaszolt arra a kérdésre, milyen nyelvet vagy nyelveket használ egy-egy szituációban. Az 1. ábrán azt tüntettük fel, hogy a válaszadók hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél mind egyik régióban, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart.

1. ábra

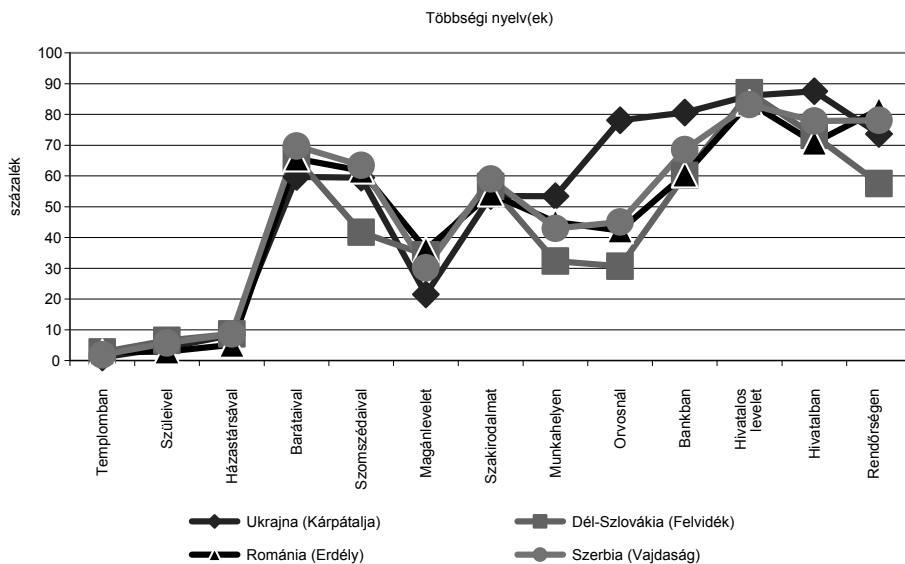
A magyar nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében²³

A 2. ábrán a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be. A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben ellenben mind a négy országban magas az államnyelv használati aránya.

Az ábrák összevetéséből megállapítható, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Ahogy távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális nyelvhasználati szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő. Az ábrákról az is leolvasható, hogyan befolyásolják az előző fejezetben tárgyalt jogszabályok és törvényi lehetőségek a kisebbségi nyelvhasználatot: a nyilvános szintereken a legjobb értékek a Vajdaságban mutathatók ki, ez annak a következménye, hogy ott már a titói időkben is támogatta az állam a két- és többnyelvűséget.

²³ Forrás: Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. PoliPrint, Ungvár, 2004. (Beregszászi–Cserniczkó, 2004a) 62.

2. ábra

A többségi nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében²⁴

A fenti adatok egyébként nem azt jelzik, hogy a határon túli régiókban a magyar nyelv már kiszorult volna a nyilvános színterekről, épp ellenkezőleg: a kisebbségi nyelvek nyilvános és hivatalos használatát lehetővé tevő, az előző fejezetben említett jogi szabályozás következtében egyes színtereken erősödött a jelenléte. A magyar lakosság létszámától függően különböző mértékben jelen van a tömegtájékoztatóban – a hagyományos írott sajtó, televízió, rádió mellett megjelentek az interneten a magyar nyelvű hírportálok és egyéb kisebbségi magyar tartalmak. A közoktatás mellett már a felsőoktatásban is új, magyarul is oktató felsőoktatási intézmények létesültek Erdélyben, Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban.

A közigazgatásban viszont elsősorban beszélt, mint írott formában van jelen a kisebbségi magyar nyelv használata. Ebből a szempontból nagy jelentősége van bizonyos államigazgatási jogkörök a helyi önkormányzatokra történt delegálásának. A tapasztalatok egyúttal azt mutatják, hogy a magyar nyelv tényleges hivatali használatára ott van lehetőség, ahol a helyi képviselő-testületben és a polgármesteri hivatalokban a magyarok többségben vannak.

Az előzőekben már érintettük, milyen fontos egy nyelv presztízse szempontjából a használhatósága, ezen belül is az, ha a gazdasági és üzleti életben is megjelenik. A rendszerváltás után e területen is javult a helyzet, legalábbis a nagy régiókban, azaz vannak magyar vagy kétnyelvű reklámok, szórólapok és hirdetések. Ezek azonban csak részben célozzák meg a he-

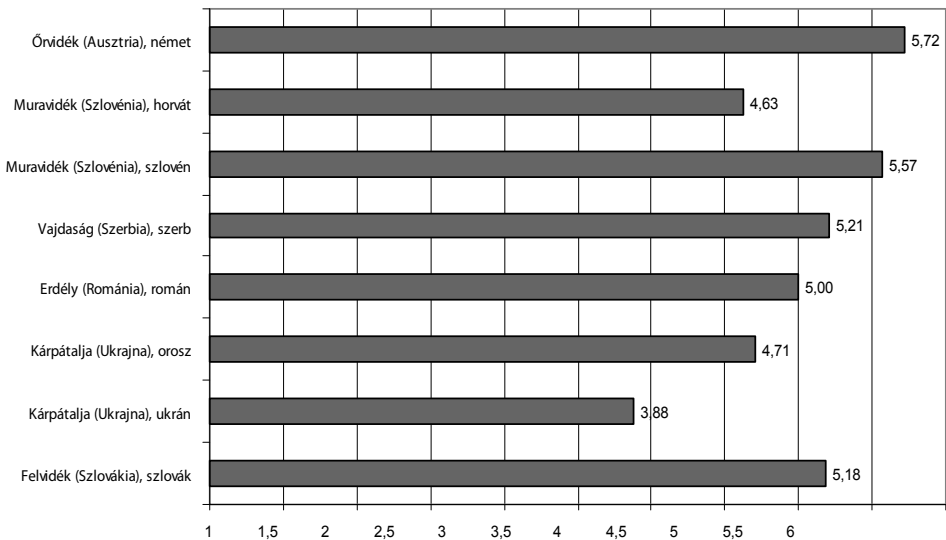
²⁴ Forrás: uo.

lyi magyar beszélőközösséget, a magyar nyelvű szövegek jelentős része, elsősorban a turisztikai szolgáltatásokat kínáló reklámok, honlapok és egyéb szövegek, a potenciális magyarországi látogatóknak szólnak.

A nyelvválasztást természetesen a nyelvtudás is befolyásolja. A kisebbségi magyar közösségek bizonyos mértékben minden régióban kétnyelvűek. Arról azonban, hogy milyen fokon ismerik a többségi nyelvet, nincsenek érdemi adataink. 1996-ban 1-től 7-ig terjedő skálán választottak kisebbségi magyarok arra a kérdésre, milyen szinten beszélnek a többségi nyelve(ke)t, bár ezek az adatok egyrészt kis mintavételből származnak, másrészt szubjektív önbevalláson alapulnak²⁵ (3. ábra).

3. ábra

A Kárpát-medencei kisebbségi magyarok államnyelvismeretének foka önbevallás alapján (1996; N=832)²⁶

A Kárpát Panel 2007 kutatás a fentihez hasonló módszerekkel 6 fokozatú skálán²⁷ mérte a szlovákiai, ukrainai, romániai és szerbiai magyarok nyelvtudását (4. ábra).²⁸

²⁵ 7: anyanyelvi szinten; 6: nagyon jól; 5: jól; 4: nem nagyon jól; 3: alig néhány szót; 2: nem beszélem, csak értem; 1: egyáltalán nem.

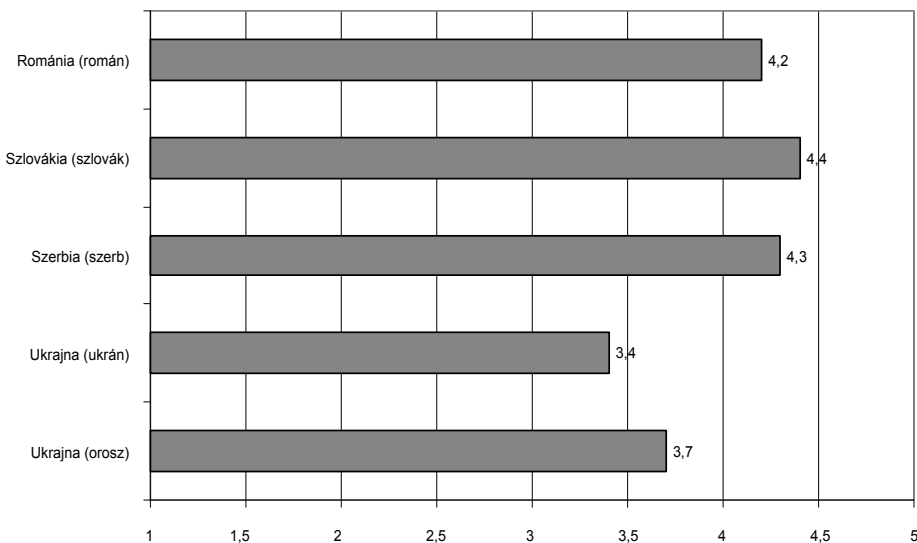
²⁶ Forrás: A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program adatai alapján.

²⁷ 1: nem is érti, nem is beszéli, ...5: jól, 6: anyanyelve.

²⁸ Papp Z.–Veres id. mű.

4. ábra

Kárpát-medencei kisebbségi magyarok államnyelvismeretének foka önbevallás alapján (2007; N=2230)

4.2 A magyar nyelv határon túli változatainak jellegzetességei, a nyelvi szétfejlődés problémája és a „határtalanítás” programja

4.2.1 Miben különböznek a kisebbségi magyar nyelvváltozatok a magyarországiaktól?

A Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek – a második világháború időszakát kivéve – kilencven éve élnek kisebbségi helyzetben, a központi magyar nyelvterülettől határok által elválasztva. Ez alatt voltak olyan időszakok, amikor az élő magyarországi nyelvhasználattal szinte semmilyen kapcsolatuk sem volt, a többségi nyelv azonban mindennapi életük részét képezte.²⁹ Mindezek a tények természetesen kihatottak a magyar nyelvhasználatra is.

A magyarországi és kisebbségi magyar nyelvváltozatok közötti eltérések között tarthatjuk számon például azt, hogy a határon túli nyelvhasználatban markánsabban jelennek meg a nyelvjárási sajátosságok. A kisebbségi magyar közösségek a magyar nyelvterület peremén élnek, s a központtól távol(abb) eső régiókban jellemzően tovább maradnak fenn az archaikus és nyelvjárási nyelvi formák. Ez mindig így volt, a nyelvi konzervativizmust azonban nagyban felerősítette a trianoni döntés, mivel ezt követően a központ és a peremrégiók közötti kapcsolatok meglazultak, a nyelvi újítások pedig lassabban jutnak el a magyar nyelvterület pe-

²⁹ Itt nemcsak a szocializmus idejére jellemző utazási nehézségekre gondolunk, hanem például arra, hogy a határtól távolabb nehezen vagy nem is voltak foghatók a magyarországi rádió-, majd később tévéadók.

rifériájára.³⁰ Így pl. Magyarországon a *laktanya* szó a köznyelvből kiszorította az elavulónak minősített *kaszárnya* szót, amely a határon túli régiókban viszont továbbra is köznyelvi használatú.³¹ Ráadásul azoknak a nyelvhasználati szintereknek egy jelentős részén, ahol Magyarországon a köznyelvet használják, a kisebbségi régiókban a többségi nyelv fordul elő. Ezért kisebbségben a nyelvjárások jóval gyakrabban és több funkcióban használatosak, mint Magyarországon, ahol a nyilvános beszédhelyzetekben leggyakrabban a köznyelvet használják.

A határon túli magyarok mindenütt két- vagy többnyelvű környezetben élnek, ahol anyanyelvük mellett szükségszerűen jelen van a többségi közösség nyelve is. Ezek a kontaktusok is több száz évre mennek vissza, bár 1918 előtt jelentőségük természetesen jóval kisebb volt, mint azt követően, hogy az érintett közösségek kisebbségi helyzetbe kerültek. A kétnyelvű környezet a nyelv(használat) valamennyi szintjén nyomot hagy. Az anyanyelv korlátozott használatának egyik legjellemzőbb következménye a nyelvi lapszus és a nyelvi hiány.³² Az első esetben a beszélőnek nem jut eszébe a kontextusba illő anyanyelvi elem, a másiktól pedig akkor beszélünk, amikor nem is ismeri. A nyelvi lapszus és hiány kiküszöbölésére – melyek a beszélő szempontjából problémaként jelentkeznek – az empirikus kutatások szerint a beszélők többfajta stratégiát alkalmazhatnak: a hiányzó szó helyett használhatják a fölérendelt fogalmat (a szó hiperonimáját), szinonimát, körülírást stb. A másik lehetőség az, hogy a többségi nyelvből átvesszik azt az elemet, amelynek magyar nyelvi megfelelője nem jut az eszükbe vagy nem is ismerik. Ha átmeneti, az adott kontextusra korlátozódó az idegen elem (vagy akár hosszabb szöveg) átvétele, akkor kódváltásról³³ beszé-

³⁰ P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit: *Trianon hatása a nyelvi változásokra*. In Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttman Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szombathely, 2002, 235–245.

³¹ Lásd a határon túli magyar kutatóállomás-hálózat (Termini) honlapján az ún. ht-online szótárban: htonline/htlista.php?action=search.

³² Bővebben Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000. 176–184. Lanstyák István: *Nyelvi hiány*. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony, 2002, 109–116.

³³ A szlovákiai magyarok körében végzett vizsgálatok (Lanstyák–Szabó Mihály, 1996) azt mutatják, hogy a kódváltás oka leginkább a szlovákuul hallott vagy mondott szöveg idézése, szlovák nyelvű iratra, dokumentumra való hivatkozás. Ami a nyelvi hiánynak a kódváltással történő megoldását illeti, ez tipikusan a szaknyelvi regiszterben jelentkezik: a szlovákiai magyarok többsége szlovák nyelven végezte tanulmányait, tehát nem ismeri jól a magyar szakkifejezéseket, ezért használ helyette szlovák szót, szakkifejezést. A kódváltás típusairól Lanstyák István: *A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélők közösségében*. In Lanstyák István–Vančioné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvésztől – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 2005. 77–120. Lanstyák István: *A kódváltásról – nyelvtani szempontból*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2005/2, 121–130. Lanstyák István: *A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában*. In Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony, 2006, 105–146. Németh Andrea: *A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben*. In Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram, Pozsony, 2002, 127–168. A román–magyar kódváltásra Benő Attila: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2008. 44–53. Az ukrán/orusz–magyar kódváltásra Beregszászi Anikó: *A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól*. In Beregszászi Anikó–Csernicskó István (szerk.): *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint–Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Ungvár–Beregszász, 2004. 36–43. Márku Anita: *Érvényes történetek. Nyelvváltási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. PoliPrint–KMF, Ungvár–Beregszász, 2008.

lünk; ezzel szemben a kölcsönzés olyan kontaktuselem, amely beépült a kisebbségi beszélők nyelvhasználatába, azaz állandósult.

A kódváltásra, valamint a hosszabb, az állandósult kontaktushatás eredményeként jelentkező kölcsönzés egyik válfajára, az ún. közvetlen kölcsönzésre figyelnek fel leginkább az egy nyelvűek.³⁴ A legfeltűnőbb hatás tehát a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben jelentkezik.

A kölcsönszavak között vannak olyanok, amelyek csak egy-egy régióban használatosak. Erdélyben (Er, Románia) ismert például a *motorina* ‘gázolaj, nyersolaj’, *doszár* ‘iratartó, dosszié’; Dél-Szlovákiában (Fv, Szlovákia) használják a *válanda* ‘heverő’, *zsumpa* ‘émésztoögödör’ szavakat; a Vajdaságban (Va, Szerbia) élő magyarok körében a bizalmas nyelvhasználatban elterjedt a *duduk* ‘bárgyú, tökkelütött’, *kuluk* ‘robot (munka)’; Kárpátalján (Ka, Ukrajna) mindenki tudja, mi a *csurma* ‘börtön’, a *pápka* ‘iratartó, dosszié’; a Horvátországban (Hv) élők használják a *penkala* ‘töltőtoll’, *vozácska* ‘jogsi’ lexémákat; Muravidéken (Mv, Szlovénia) *lucska* a (nyeles) jégkrém, *narasztek* a festett haj kinőtt töve; Örvidéken (Öv, Ausztria) *glüvájn*-nak nevezik a forralt bort, *pikkelli*-nek a (gépkocsi) műszaki vizsgáját. Akadnak olyan kölcsönszavak is a határon túli magyar nyelvváltozatok szókészletében, melyek valamennyi vagy több kisebbségi magyar közösségben ismertek: ezek gyakran hangalakjukban is hasonlóak vagy azonosak. Így például minden régióban közvetlen kölcsönszóval is megnevezik az influenzát, s ezek a szavak hangalakjukban is erősen hasonlítanak egymásra: Er Va Hv Mv *gripa*, Ka *gripp*, Öv *grippe*, Fv *chripka*. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: Er *szukk* ‘üdítőital’, ‘szörp’, Ka *szok* ‘gyümölcslé’, Mv *szok* ‘gyümölcslé, üdítőital, szörp’, Hv *szók* és Va Hv *szokk* ‘gyümölcslé, üdítőital, szörp’. Előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között. Például Er Fv Va Hv Mv Öv *circula* ‘körfürész’, Fv Va Ka Hv Mv *szesztra* ‘(kórházi) nővér, ápolónő’ stb.

A szókészleten kívül a többségi nyelvek hatása gyengébben ugyan, de a grammatikai szerkezetek szintjén is megmutatkozik. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a többségi nyelvek hatására bizonyos nyelvtani szerkezeteket a kisebbségi magyarok esetenként szignifikánsan gyakrabban használnak, mint a magyarországiak. Ilyenek például az ún. feminizáló formák (a foglalkozásnevek női változatának preferálása) vagy bizonyos analitikus szerkezetek.³⁵ A nyelvi hiányból eredő kódváltás, valamint a kölcsönelemek különböző típusainak (beleértve a

³⁴ A kölcsönszótípusokra lásd Lanstyák István: *A kölcsönszavak rendszerezéséről*. In Lanstyák István: *Nyelvből nyelvre. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony, 2006, 15–56.

³⁵ A nyelvtani szerkezetekre bővebben: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség*. In *Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában*. Kalligram, Pozsony, 1997. (Lanstyák–Szabó Mihály, 1997.), Göncz, 2004, id. mű 85–195. Kontra Miklós: *A határon túli magyar nyelvváltozatok*. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 549–576. (Kontra, 2006a)

kalkokat is³⁶) használata a beszélők természetes reakciója az előző fejezetben vázolt kisebbségi nyelvi helyzetre: a beszélők ily módon oldják meg azt a kommunikációs és nyelvi problémát, hogy bizonyos fogalmakat, jelenségeket csak többségi nyelven tudnak megnevezni.³⁷ A kisebbségi magyarok nyelvhasználatában megfigyelhető kontaktushatásokat (elsősorban a direkt kölcsönszókát) a magyar nyelv művelés ennek ellenére nagyon sokáig rendkívül negatívan értékelték. Sokan úgy vélekedtek, hogy az ilyen szavak „fölslegesek”, „szennyezik a nyelvet”, „nyelvromlást okoznak”, s ezzel „veszélyeztetik a magyar nyelv jövőjét”. A nyelvtudományilag igazolható tény azonban, hogy sem „szennyezett”, sem „romlott” nyelv nem létezik: ezek a minősítések nyelvtudományi szempontból értelmetlenek. Egyetlen olyan nyelv sincs a világon, melyben ne volnának idegen eredetű szókészleti elemek. A magyar nyelvben egyébként is nagy számban található más nyelvből származó elemek (a szláv eredetű *ablak*-tól a németből kölcsönzött *zsák*-ig), ám a magyar nyelv jövőjét ez nem fenyegeti. A kölcsönszavak önmagukban ugyanis soha nem lehetnek kiváltói a nyelvcsere né. Ha egy kétnyelvű közösségben beindul a nyelvcsere folyamata, annak mindig nyelven kívüli, társadalmi okai vannak. Például az, ha a beszélők szemében a nyelv elveszíti a presztízsét, értékét, és nem akarják tovább használni, amint ezt az ausztriai magyarság nyelvvesztéséről írt klasszikus munkájában Susan Gal is bizonyította.³⁸

A kisebbségi helyzet és a domináns helyzetben levő többségi nyelvek felől érkező állandó hatások következtében tehát a kisebbségi nyelvváltozatok bizonyos eltéréseket mutatnak egymáshoz és a magyarországi köznyelvhez viszonyítva. Ezért számosan megfogalmazták azt az aggályt, hogy a különböző országokban beszélt magyar nyelvváltozatok olyannyira elkülönülnek egymástól, a magyar nyelv olyannyira szétfejlődik, hogy néhány évti-

³⁶ A kalkok (tükörszavak, tükörkifejezések, tükörszólások) „olyan szókészleti egységek, amelyek az átadó nyelv szavainak hatására jöttek létre az átvevő nyelvben úgy, hogy azok többé-kevésbé követik a modellként szolgáló szavak alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstani szempontból hasonlóan motiváltak, mint átadó nyelvi modelljeik” (Lanstyák István: *A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői*. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *A magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony, 2002, 97. – Lanstyák 2002a.). Ilyen például a szlovákiai magyarban a ’munkaköri leírás’ jelentésű *munkatöltet* (a szláv *pracovní náplň* mintájára), a romániai magyarban a *vizgát ad*, azaz ’vizsgázik’ (ld. román *a da examen*), a kárpátaljai magyarban a *becsenget* ’telefonál’ (ld. orosz/ukrán *звонить/дзвонити*).

³⁷ A kétnyelvű környezetre jellemző különböző kommunikációs és nyelvi problémák kezelésére egy kisebbségi közösségben lásd Lanstyák, István–Szabó Mihály Gizella: *Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community*. In J. Nekvapil and T. Sherman (eds): *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2009, 49–73. A kontaktuselem használata a kétnyelvű közösségen belül nem okoz megértési problémát, hiszen a beszédpartner is ismeri ezeket, mivel a kisebbségi magyarok anyanyelvüknek egy ún. kontaktusváltozatát sajátítják el. A kutatások és a tapasztalatok is azt mutatják, hogy egyes kölcsönszók idegen eredetűt a beszélők fel sem ismerik, magyar szónak tartják őket (lásd pl. Lanstyák és szerzőtársai, valamint Szilágyi N. Sándor adatait: Lanstyák István–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella: *A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről*. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, Kalligram–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony, 1998, 67–77. Szilágyi N. Sándor: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Fedinec Csilla (szerk.): *Értekek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Előni Bizottság, Budapest, 2008. 105–117.).

³⁸ Gal, Susan: *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York–San Francisco–London, 1979. lásd még Gal, Susan: *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* Regio 1991/1, 66–76.

zed múlva ezek a nyelvváltozatok kölcsönösen érthetetlenek lesznek. Eddigi kutatásaink ezt az aggályt nem igazolják. A többségi nyelvi hatás mindenhol elsősorban is a szókészletet – ezen belül is meghatározott fogalomkörökhöz tartozó szavakat – érinti,³⁹ a nyelvtani szerkezet esetében a többségi nyelvi hatás ott érvényesül, ahol ez összhangban van a magyar nyelv egynyelvű változataiban is megfigyelhető tendenciákkal.⁴⁰ A magyarral kontaktusban levő nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, ezért nagymértékben különböznek a magyartól, ami szintén gátolja a nyelvi kölcsönhatás nagyfokú érvényesülését.⁴¹ Szilágyi N. Sándor pedig a nyelvi változatosságban éppen a magyar nyelv életképességének bizonyítékát látja.⁴²

4.2.2 A magyar nyelvészek együttműködése és a nyelvi határtalanítás programja

Már az 1990-es évek elején világossá vált, hogy a kisebbségi magyarság hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartásnak kiemelt jelentősége van, és a kisebbségben élő magyarok nyelvi, nyelvhasználati gondjait nem lehet a hagyományos nyelvművelés elméleti keretein belül, és a hagyományos nyelvművelői módszerekkel – pl. nyelvművelő cikkekkel – kezelni. Átfogóbb nyelvpolitikai, nyelvstratégiai programra volna szükség, ilyen azonban nincs.⁴³ A magyar (nyelv)tudomány e területen kialakult adósságának egyik oka – a belső, nyelvtudományi okok mellett⁴⁴ – politikai tényezőkben keresendő. A kommunizmust építő, kötelezően internacionalista blokkon belül nem volt ildomos az egy szekértáborba tartozó baráti szocialista állam belügyének tekintett s akként is kezelt, a kisebbségi problémákkal szorosan összefüggő nyelvi, nyelvhasználati és nyelvi emberi jogi kérdések felvetése. Az alap kutatások szinte teljes hiányában pedig nem is lehetett érdemben, szakmai alapossággal foglalkozni a témával.⁴⁵

Talán elsőként a nyelvészek között kezdődött el az a fajta együttműködés, melynek eredményeképpen tudományos kutatásokból származó rendszerezett ismereteink vannak az egyes határon túli magyar közösségek nyelvpolitikai helyzetéről, a közösségek nyelvállapotáról, a nyelvcsere és nyelvmegtartás kontinuumában elfoglalt helyzetéről. Az

³⁹ Lanstyák István: *A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után*. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 118–135.

⁴⁰ Bővebben Lanstyák–Szabó Mihály, 1997. id mű.

⁴¹ Lanstyák 2002a. 106.

⁴² Szilágyi N. id. mű 106.

⁴³ Kontra Miklós: *Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről*. In Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvvarulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest, 1994/1998, 266–275. Kontra Miklós: *A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is*. Korunk 2009/május. 87–95. (Kontra 2009a)

⁴⁴ Itt elsősorban is arra gondolunk, hogy a múlt század nyelvtudományát a nyelvi rendszerre összpontosító, azt leíró nyelvészeti irányzatok határozták meg, amelyek nem vettek tudomást a nyelv társadalmi beágyazottságáról, a nyelvhasználati feltételekről és környezetről.

⁴⁵ A kutatások politikai korlátaira mutat rá az tény is, hogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszának például mindössze 68 határon túli kutatópontra lehetett (az anyagát 1949 és 1962 között gyűjtötték).

1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar nyelvészek országhatároktól függetlenül megismerhessék egymás kutatásait. A *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* című kötet a probléma felvetését is szolgálta.⁴⁶ Az összehangolt tudományos együttműködés 1994-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya koordinálásával indult *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási programmal. Ennek keretében az európai nyelvi kontaktusokat bemutató kézikönyv szempontrendszerére alapozva országonként elemzik a kutatók Trianon nyelvi következményeit társasnyelvészeti szempontból.⁴⁷ A könyvsorozat kötetei folyamatosan jelennek meg,⁴⁸ s több nemzetközi publikáció is született a kutatási programból.⁴⁹

Ma már egységes hálózatként, összehangoltan működő intézményi háttere van a határon túli magyar régiókban létrejött nyelvészeti kutatóállomásoknak a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a beregszászi Hodinka Antal Nyelvi Intézet, a szabadkai Magyarágkutató Tudományos Társaság és a szlovéniai, horvátországi és ausztriai magyar nyelvészeti kutatásokat integráló Imre Samu Nyelvi Intézet révén, melyek felett egyfajta ernyőszervezetként működik a Termini Kutatóhálózat. A kutatóhálózat intézetei számos konferenciát szerveztek, több kötetet publikáltak saját kutatásaikból.⁵⁰

A Termini Kutatóhálózat közös programjainak egyike az ún. határtalanítás, amely lényegében az előző alfejezetben említett nyelvi különfejlődéssel kapcsolatos félelmekre adott egyfajta válasznak is tekinthető. A határon túli magyar nyelvvaltozatokban az államnyelv(ek) hatására használt szavak közül több nemcsak a szóbeli érintkezésben fordul elő, hanem az újságokban, folyóiratokban vagy a szépirodalomban is. Ez azt jelenti, hogy ezek a szavak nem csupán a lezser(ebb) nyelvi rétegeknek a részei, esetleg alkalmi használatúak, hanem egy részük a helyi régió magyar köznyelvéhez tartozik. A magyar nyelv szótárai azonban hosszú évtizedekig nem vettek tudomást ezekről a szavakról, így valójában nem a magyar

⁴⁶ Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 1991.

⁴⁷ Goebel, Hans–Peter.H. Nelde–Zdenek Starý (eds.): *Kontaktlinguistik – Contact Linguistics – Linguistique de contact*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1996–1997.

⁴⁸ Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998. Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999. Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000.

⁴⁹ Lásd pl. a Multilingua című folyóirat 19–1/2 (2000) számát, Fenyvesi Anna (ed.): *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 2005. stb.

⁵⁰ Pl. Benő Attila: *A kölcsonszó jelentésvilága*. Erdélyi Tudományos Füzetek, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004. Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár, 2004. Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége, Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Magyarágkutató Tudományos Társaság–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Szabadka, 2004. (Göncz 2004), Kolláth Anna: *Magyarul a Muravidéken*. Zora, Maribor, 2005. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony, 2002. Péntek János–Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Anyanyelvpolkó Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2003. stb.

nyelv, hanem csak a *magyarországi* magyar nyelv szótárai lehettek. A rendszerváltást követően a magyar nyelvészek között a magyar nyelv magyarországi és határon túli változatainak egymáshoz való viszonyáról kialakult élénk, indulatoktól sem mentes vitákban ez a kérdés is felmerült.⁵¹

Az első lépést a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása (ÉKSZ-2) jelentette.⁵² Ezzel vette kezdetét a „határtalanítás” néven emlegetett tevékenység, amelynek célja, hogy a magyar nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is magában foglaló *egyetemleges magyar nyelvvel foglalkozzanak*.⁵³

A program révén ma már több olyan szótár is van, mely bátran állíthatja magáról, hogy „a” magyar nyelv szótára. Az *Értelmező szótár+* és az Osiris Kiadó kiadványai közül az *Idegen szavak szótára* éppúgy tartalmaz határon túli magyar szavakat, szójelentéseket, mint például a 2004-ben megjelent *Helyesírás* című kiadvány szótári része.⁵⁴

A határtalanítás programja azt a célt szolgálja, hogy a magyar nyelvváltozatok között ne a különbségek váljanak hangsúlyossá, hanem a magyar nyelv változatosságban élő egysége, vagyis az, hogy ne néhány, hanem egyetlen közös standard magyar nyelvváltozat, köznyelv legyen, amely nem kirekeszt, hanem befogad.

⁵¹ Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest, 1998. Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Standard – köznyelv – nemzeti nyelv*. In Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Osiris, Budapest, 1994/1998, 211–216.

⁵² Sajnálatos azonban, hogy – a csaknem egy évtizednyi átdolgozási munkálatok ellenére – a határon túli magyar lexikális jelenségek bemutatása igencsak töredékesre sikeredett: csak az erdélyi, szlovákiai és kárpátaljai területről sikerült adatokat szerezni, az egyes régiók szóanyaga között nagyságrendnyi eltérések vannak, a lexikális elemek feldolgozása, beépítése sem összehangoltan történt. Az értelmező kéziszótár ún. határon túli anyagához: Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: *Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára – Kárpátaljai szójegyzék*. In Beregszászi Anikó–Cserniczkó István ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, PoliPrint, Ungvár, 2004, 127–138. Kiss Jenő: *Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár*. Magyar Tudomány 2004/5, 670–673. Lanstyák István: *A Magyar értelmező kéziszótár új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szókincse*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2002/3. 115–128. Lanstyák István: *Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt)*. In Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Marianna (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Tudományos Kiadó, Budapest, 2005, 179–186. (Lanstyák, 2005c.)

⁵³ Péntek János: *A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása*. Magyar Tudomány 2004/7, 724–726. (www.matud.iif.hu/04jul/008.html). A határtalanításról bővebben Kolláth Anna: *Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás*. In Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Kalligram, Pozsony, 2005. 15–30. Kolláth Anna: *Határtalanítás*. In Ruda Gábor (szerk.): *Identitás – nyelv – irodalom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely, 2008, 7–28. Lanstyák, 2005c, id. mű. Lanstyák István: *A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. Adalékok a határtalanítás módszertanához*. In Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony, 2006, 57–104.

⁵⁴ Eöry Vilma (főszerk.): *Értelmező szótár+. I–II*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. Tolcsvai Nagy Gábor: *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila: *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

4.3 Nyelvpolitikai és nyelvtervezési feladatok

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye, „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamat nem állítható meg”.⁵⁵ *Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv hatásaitól, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni.* Arra kell törekedni, hogy a közösség minél több helyzetben használni tudja anyanyelvét, hiszen a nyelvet használata tartja fenn.

A 3. pontban említettük, mind a kisebbségi magyar pártok, mind a magyarországi kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekből vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg. Tehát az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen. Ez a törekvés azonban (jelenleg még) a többségi politikai elitek ellenállásába ütközik, amelyek alapvetően csak a minimális egyéni nyelvi jogok biztosítására hajlandóak. Mivel a „magasabb szintű” nyelvi státusz jogszabályi garantálása a többségi politikai elit támogatása nélkül lehetetlen, meg kell keresni a hatékony érdekérvényesítés és együttműködés lehetőségeit.

A kisebbségi magyar nyelv státusának rendezése során ki kell használni Magyarország politikai támogatását, s azt, hogy az Európai Unió parlamentjébe nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyar képviselők is bejutottak. Magyarország emellett saját hatáskörében, pl. a szomszédos államok magyar közösségei számára nyújtott támogatások révén, a nemzetközi fórumokon, valamint a szomszédos államokkal történő diplomáciai egyeztetések által is jelentős hatást gyakorolhat a magyar nyelv státusának erősítésére a környező országokban.⁵⁶

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvi jogok törvényi szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csak előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat, valamint meg kell teremteni számukra a jogbarát környezetet, azaz a joggyakorláshoz szükséges feltételeket. Az utóbbi időben e területen is megfigyelhető előrelépés. Például Romániában a nyelvi jogokkal kapcsolatos ismeretek terjesztését célzó, a nyelvi jogok gyakorlati alkalmazását segítő honlap indult (www.nyelvi jogok.ro), és hasonló készül Szlovákiában is. A Termini Kutatóhálózatot tartozó szervezetek munkatársai is kifejtene

⁵⁵ Lanstyák István: *Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században.* In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Kalligram, Pozsony, 1998/2002, 131.

⁵⁶ Időnként Magyarország akaratlanul is rontja a magyar nyelv határon túli pozícióit és presztízsét. Példaként azt az esetet lehet említeni, hogy a legnagyobb magyar kereskedelmi bank szomszédos országokban nyitott fiókjában sem szóban, sem írásban nem lehet használni a magyar nyelvet, miközben több szerb vagy ukrán tulajdonú bankban kétnyelvű feliratok, úrlapok és magyarul is beszélő ügyintézők fogadják az ügyfeleket. De lehet említeni a magyar közszolgálati rádió hallgatása lehetőségének hiányát is. (Kontra, 2009a id. mű).

ilyen irányú ismeretterjesztő tevékenységet, sőt a nyelvi jogok kérdése fokozatosan beke-
rül a tankönyvekbe is.⁵⁷

Ezzel szemben szinte alig van (ha van) példa arra, hogy a magyarok peres úton szerezné-
nek érvényt kisebbségi nyelvi jogaiknak. Ennek egyik fontos oka nyilván az, hogy nehezen
bizonyítható a nyelvi jogok megsértése.⁵⁸ Másrészt viszont szükség volna olyan útmutatókra,
amelyek az ügyfél szempontjából leírnák részletesen a követendő eljárásrendet. Fontos len-
ne végül *intézményes támogatást* is nyújtani azoknak a kisebbségi állampolgároknak, akiket
nyelvi alapú diszkrimináció ért.⁵⁹

A fentiekkel szoros összefüggésben a nyelvi jogok gyakorlati érvényesítésének nyelvi
feltételei kapcsán is vannak feladatok.⁶⁰ Az előzőekben már rámutattunk, hogy a kód-
váltás, de főleg a kölcsönszavak használata annak a következményei, hogy a beszélő nem
ismeri bizonyos fogalmak magyar nevét.⁶¹ A nyelvi hiány tipikusan a szakszavak eseté-
ben jelentkezik: egyrészt a beszélők rendszerint többségi nyelven szereznek szakképzett-
séget, másrészt az államigazgatási szervekkel, intézményekkel való kapcsolattartásban, a
hivatali ügyintézésben, az üzleti életben a magyar nyelv írásban évtizedek óta csak kor-
látozottan (vagy egyáltalán nem) használatos. Ezért bővíteni kell a magyar nyelvű szak-
képző programokat középfokos és felsőfokos és a felnőttképzésben, két- és többnyelvű ter-
minológiai adatbázisokat kell kialakítani. Ezek alapján pedig szakszótárakat lehet ösz-
szeállítani, ezek anyagát folyamatosan korszerűsíteni és karbantartani kell, és nem utol-
só sorban arra törekedni, hogy a kisebbségi magyarok minél több jó minőségű magyar
szöveggel találkozzanak.

E szempontból kiemelt jelentősége van a lehető legszélesebb értelemben vett köz-
igazgatás és közszolgáltatások *kétnyelvűsítésének*. Ennek érdekében el kell készíteni a
vonatkozó jogszabályok, tájékoztatók és űrlapok egységes terminológiájú magyar for-
dítását, s ezeket az érintett hivatalok, hivatalnokok, valamint kisebbségi ügyfelek szá-
mára hozzáférhetővé kell tenni. Mivel ezeket a feladatokat a legtöbb érintett ország-
ban nem vállalják magára a hatóságok, azokat jelenleg elsősorban a Termini Kutatóhá-

⁵⁷ A Szlovákiai Lilium Aurum Kiadó 2002-ben *Általános és kisebbségi jogok* címmel kiegészítő tankönyvet adott ki az állampolgári ismeretek tantárgy oktatásához, s most készült el az új gimnáziumi magyar nyelv-tantervhez igazodó első osztályos tankönyv (szerzői a Gramma munkatársai: Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabó Mihály Gizella), amelyben már van a nyelvi jogokat, azok érvényesíthetőségét tárgyaló fejezet. Ennek fontosságára már Szépe György is felhívta a figyelmet (Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra-könyvek, Pécs, 2001. 67–68.). Kárpátalján az új, 5–12. osztályos magyar nyelv tantervben is helyet kaptak a nyelvi jogi ismeretek.

⁵⁸ A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán tárgyalta esetek is ezt bizonyítják (lásd pl. Ernszt Ildikó: *Ébresztő a (látszólagos) csipkerózsika-álomból? – Nyelvi jogok a nemzetközi jogban*. Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny 2006/2. 21–28. Varennes, Fernand de: *A Guide to the Rights of Minorities and Language*. COLPI, Budapest, 2001.).

⁵⁹ A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala 2010. február 1-jétől jogsegély szolgáltatást indított azok számára, akiket valamilyen sérelem ért az állammelv törvény kapcsán, vagy a nyelvi jogaik érvényesítése során Szlovákiában.

⁶⁰ Lansztyák István–Szabó Mihály Gizella: *Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei*. In *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony, 1999/2002. 117–126.

⁶¹ A Gramma Nyelvi Iroda nyelvi közönségszolgálatához érkező kérdések mintegy 90%-ában valamely szlovák szó vagy kifejezés magyar megfelelője iránt érdeklődnek.

lázatba tartozó nyelvi kutatóállomások végzik, karöltve más magyar szervezetekkel.⁶² A valóban pozitív irányú elmozduláshoz azonban szükség van a fordítást vállalók (beleértve a hivatalos tolmácsokat és fordítókat is) rendszeres nyelvi és szakmai képzésére és továbbképzésére.

Mindezek a gyakorlati feladatok megfelelő elméleti háttér nélkül nem végezhetőek el, azaz szükség van *szaknyelvi fejlesztésre és tervezésre*. Mindeközben azonban azt is szem előtt kell tartani, hogy a kisebbségi nyelvváltozatoknak egymáshoz, illetve a magyarországihoz viszonyított és a korábbiakban már bemutatott nyelvi különbségei e területen a lehetőségek szerint minél kisebbek legyenek. Amennyire kedvezően ítéljük meg a szinonimák megjelenését például a köznyelvben vagy a nyelvjárás és köznyelv vonatkozásában, annyira nem kívánatos a párhuzamos terminusok kialakulása a szakterminológiában.

Szakmai-szaknyelvi és jogi-politikai szempontból kiemelt kérdésként kellene kezelni a Kárpát-medencei magyar helynévrendszer (ezen belül a helységnevek) egységes újrakodifikálását, ugyanis a nyelvi szétfejlődés éppen ezt a tulajdonnév-típust érintette erőteljesen. Trianon egyik nyelvi következményeként a határon túlra került régiók természet- és társadalom-földrajzi nevei gyakorlatilag kikerültek a magyarországi standardizálás hatóköréből. Az utódállamok saját szempontjaik alapján megalkották, alakították államnyelvű földrajzi terminológiájukat, egyúttal részben a korábbi magyar neveket is megváltoztatták, sőt a múlt században egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre. Az egyéb (pl. közigazgatási) változásokkal együtt mindez oda vezetett, hogy egyazon földrajzi objektumnak esetenként több magyar neve is használatos, vannak viszont olyanok, amelyeknek nincs (standardizált) magyar neve, s ezért jó néhány földrajzi objektum csak államnyelvi neve alapján azonosítható.⁶³

A korpusztervezési munkálatok során sem tekinthetünk el azonban a nyelv társadalmi beágyazottságától. A szakterminológia kidolgozása és kodifikálása folyamatában az egységességre való törekvés nem jelentheti a magyarországi szakterminológia teljes átvételét. Mára valamennyi nagyobb határon túli magyar régióban kialakultak olyan szavak, kifejezések, melyek általános használatúak az adott régió sajátos intézményhálózatának, a jogi környezet, hivatali élet egy-egy elemének megnevezésére.⁶⁴ A magyar–magyar kommunikáció megkönnyítése

⁶² A Szabó T. Attila Intézet munkatársai a már említett közigazgatási szótárakon kívül (Fazakas (szerk.) 2002; Benő és mtsai, 2004) a *www.nyelvi jogok.ro* honlagra felkerülő nyomtatványok, úrlapok részbeni fordítását és nyelvi lektorálását végzik. A Gramma az önkormányzatok számára az általuk használt nyomtatványok kétnyelvű változatát és egyéb dokumentumokat tartalmazó CD-t is készített (2002).

⁶³ Szabó Mihály Gizella: *A határtalanítás a helynevek területén*. In Maticsák Sándor (szerk.): *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet*, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Debrecen–Budapest, 2007. 153–170.

⁶⁴ Ide tartoznak tipikusan bizonyos intézménytípusok nevei: pl. Szlovákiában a *városi* vagy *községi hivatal* 'polgármesteri hivatal', *alapiskola* 'általános iskola', Romániában és Ukrajnában a *liceum* 'gimnázium', továbbá az adók, illetékek, járulékok, az állami juttatások, a társadalombiztosítási ellátások stb. fajtái és neve.

végett tisztázni kell azonban e regionális hatókörű terminusok státuszát, az azonos vagy hasonló funkciójú magyarországi terminushoz való viszonyát.⁶⁵

Sikeres, és a társadalom, az adott közösség által elfogadott nyelvtervezéshez megfelelő jogositványokkal és presztízzsel rendelkező intézmények szükségesek. A teljes magyar nyelvterületen ezek közé csak magyarországi intézmények tartoznak, ilyen első sorban a Magyar Tudományos Akadémia. Ezért kívánatos, hogy a nyelvtervezés eredményeinek terjesztésébe (pl. szakszótárak készítésébe és kiadásába) az Akadémia is bekapcsolódjon.

5. OKTATÁSPOLITIKA, OKTATÁSTERVEZÉS

Az asszimilációs nyelv- és nemzetiségpolitika megvalósításának legfőbb területe a Magyarországgal szomszédos országokban a többségi nemzet által kontrollált oktatási rendszer. A kisebbségi oktatás ezért nyelvpolitikai vonatkozásokkal (is) bír. A kisebbségi magyar oktatás legfontosabb nyelvi céljait vázlatosan így foglalhatjuk össze:

- a magyar identitás fenntartása, megerősítése, a nyelvmegtartás elősegítése;
- a beszélők minél alaposabb felkészítése a kisebbségi helyzetből (is) adódó nyelvi kihívásokra;
- az integráció és mobilitás lehetőségének biztosítása.

Ha a magyar kisebbségek a magyar nemzeti identitás és a magyar nyelv megtartását, a tanulók nyelvi repertoárjának bővítését, valamint az integrációt tekintik célnak, akkor elengedhetetlen, hogy valamilyen szinten elsajátítsák a többségi társadalom nyelvét is. Többség és kisebbség egyetért abban, hogy a kisebbségek integrációjának szükséges eszköze a kétnyelvűség. Ám abban már nincs konszenzus az államszervező többségi közösségek és a magyar kisebbségek között, hogy milyen típusú kétnyelvűség kialakítását kell elősegítenie és milyen módon az oktatási rendszernek.⁶⁶

A kisebbségiek által kitűzött cél a funkcionális, *anyanyelv-domináns kétnyelvűség* kialakítása, melyet a magyart tannyelvként használó iskolában, az anyanyelv-megőrzési program ré-

⁶⁵ A magyar nyelv nagyobb mértékű használatát a közigazgatásban és általában a közéletben a terminológia-használatban megfigyelhető bizonytalanság és variabilitás is gátolja. Ugyanarra a fogalomra többféle megnevezés van használatban, ezek egymáshoz való viszonya nem tisztázott. (Bővebben: Szabómihály Gizella: *A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei*. In Lanstyák István–Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony, 2002, 182–199. Szabómihály Gizella: *Jogi-közigazgatási szövegek magyarra fordítása kisebbségi helyzetben. A célnyelvi norma kérdése*. In Heltai Pál (szerk.): *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. [A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai, Gödöllő, 2006. április 10–12.]* Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete–Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 2007. 206–212.)

⁶⁶ Az egyéni kétnyelvűség típusairól: Bartha id. mű, Göncz, 2004 id. mű.

vén lehet a leghatékonyabban elérni.⁶⁷ Ebben az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv, a többségi nyelvet az anyanyelvi ismeretekre alapozva oktatják, a kisebbségi nyelvet is ismerő (kétnyelvű) tanárok segítségével, speciálisan az adott közösség számára kidolgozott tantervek, tankönyvek alapján.

A többségi (állam)nyelv mint tantárgy azonos címen szerepel ugyan a többségi és kisebbségi tannyelvű iskolák tan- és órarendjében, ám nem lehetnek azonosak a tárgy oktatásának céljai, s ebből fakadóan módszerei sem. Ebből logikusan következik, hogy a kiemelt követelmények sem lehetnek egyformák.⁶⁸ Ha a többségi és kisebbségi gyerekeknek azonos szemlélet, módszertan és követelmények alapján oktatják az államnyelvet, az semmiképp sem vezet magas szintű nyelvtudáshoz, s „nem az esélyegyenlőséget teremtik meg többségi és kisebbségi diákok között (...), hanem a nyelvi alapon meghatározott csoportok közti társadalmi hierarchiát (diszkriminációt) termelik újra”⁶⁹. Márpedig a többségi nyelv oktatása valamennyi Magyarországgal szomszédos országban olyan elméleti keretben és olyan módszerek alkalmazásával folyik, melynek eredményeként a magyar tannyelvű iskolában szocializálódók nagy részének államnyelvi ismeretének foka nem lesz megfelelő. Ezért gyermekük vélt jobb érvényesülésének reményében sok magyar szülő dönt a többségi nyelven oktató iskola mellett.

Amikor az állam szeretné kiszorítani a kisebbség nyelvét az oktatásból, rendszerint arra hivatkozik, hogy csupán a kisebbség integrációját, esélyegyenlőségét próbálja biztosítani, és kiszabadítani őket nyelvi és nemzetiségi/etnikai gettójukból.⁷⁰ Vagyis a többség a kisebbségek hátrányos helyzetét nem úgy kívánja megszüntetni, hogy szélesebb nyelvi, nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosít számukra, hanem úgy, hogy saját (többségi) nyelvét, mint az érvényesülés és a társadalmi mobilitás eszközt kínálja fel. Szociológiai kutatások sora igazolja azonban, hogy szoros kapcsolat van a nemzeti identitás megőrzése és az anyanyelven végzett iskolai tanulmányok, illetve az asszimiláció és az államnyelven való iskoláztatás között.⁷¹ Pszicholingvisztikai vizsgálatok mutatnak rá, hogy a nem domináns nyelven való tanulás negatív hatással van a tanulók személyiségfejlődésére, iskolai előmenetelére, s a menet közbeni (például az iskola 5. osztályában bekövetkező) tannyelv-váltás is jelentősen rontja a tanulás hatékonyságát.⁷² A nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódott diákok körében magasabb a nem-standard nyelvi vál-

⁶⁷ Az egy-, illetve kétnyelvűséget eredményező oktatási programról és társadalmi céljaikról, következményeiről: Skutnabb-Kangas [Skutnabb-Kangas], Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1990/1997.

⁶⁸ Kontra Miklós–Szilágyi N. Sándor: *A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs?* Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 3–10.

⁶⁹ Kontra, 2006a id. mű 571.

⁷⁰ Az ehhez hasonló érvelésre lásd pl. Patten, Alan: *Political theory and language policy*. Political Theory, 29:5 (October 2001), 691–715. Bírálataira lásd pl. Kontra Miklós: *Nyelvi emberi jogi polémia*. In Benő Attila–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2006, 9–29.

⁷¹ Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest, 1999. Molnár Anita: *Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében*. In Karmacs Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint, Ungvár, 2009. 122–128.

⁷² Göncz, 2004. id. mű.

tozatok előfordulási aránya.⁷³ Mindezek alapján meghatározó az anyanyelvi iskolák megőrzése, valamint a tannyelv-választás lehetséges következményei tekintetében tájékoztatóan szülők felvilágosítása.⁷⁴

Az anyanyelven oktató iskola keretében kell kialakítani azokat a feltételeket, melyek a többségi nyelv eredményes elsajátításához vezetnek. A kis régiókban azonban az ilyen oktatási forma bevezetése nem reális. Ezekben a helyeken a már működő két tannyelvű oktatás lehetőségeit kell felhasználni arra, hogy az iskola segítse a közösség nyelvi és társadalmi céljainak elérését.

A kisebbségi magyar oktatás kapcsán leggyakrabban a tömbben élő magyarok képzési lehetőségeiről esik szó, ritkán merül fel a szórványok oktatásának kérdése. Nem ritkán megfellelkezünk arról, hogy ha a tömbben élő, magyar domináns magyarok számára az anyanyelvet tekintjük a leginkább ajánlható tannyelvnek, akkor azok számára, akik már egyáltalán nem, vagy csak alig beszélnek magyarul (ilyenek sokszor a szórványban élő emberek), szintén anyanyelvük (esetükben a többségi) a leghatékonyabb tannyelv, s a magyar nyelv kapcsán a *nyelveléknítés* vagy a *nyelvélesztés* jöhet szóba.⁷⁵ Az oktatástervezési koncepcióban helyet kell kapnia a *magyar anyanyelvű romák oktatásának* is. Egyre nagyobb gondot okoz a roma gyerekek arányának növekedése a magyar tannyelvű osztályokban/iskolákban. A más szocializációs közegből érkező roma gyerekek kultúráját a gyakran előítéletes pedagógusok nem ismerik. A roma gyerekek standardtól eltérő nyelvváltozataik miatt nehezen boldogulnak a számukra idegen nyelvi kódot megkövetelő iskolai szituációban, beilleszkedésüket szociálisan hátrányos helyzetük is fokozza. Sok kistelepülésen a magyar tannyelvű iskola fennmaradását szinte a roma gyerekek beiskolázása biztosítja. A demográfiai trendeket figyelembe véve a kisebbségi magyar oktatás alapvető érdeke a magyar iskolákban tanuló, jelentős részben magyar ajkú roma gyerekek erőteljesebb integrálása, lemorzsolódási arányaik csökkentése.

A képzési rendszerek átjárhatóságára és a munkaerő szabad áramlásának biztosítására törekvő Európában a *szak- és felsőfokú* (sőt: *középfokú*) *képzésnek* a vertikális mellett a horizontális mobilitás lehetőségét is számításba kell vennie. Fel kell készíteni a diákokat arra, hogy akár szűkebb településterületükön kívül is megállják a helyüket. Olyan képzést kell kínálni az intézményekben, mely megteremti annak a lehetőségét, hogy a kisebbségi magyar diák akár az adott államban, akár Magyarországon, akár valamely más országban folytathassa ta-

⁷³ Lanstyák–Szabó Mihály, 1997. id. mű.

⁷⁴ A szerbiai, ukrán, szlovéniai, horvátországi és ausztriai magyar szülők szervezett akció keretében juthatnak szakszerű információkhoz ennek kapcsán. Lásd Göncz Lajos: *Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak*. Új Kép, 2005. április. Csernicskó István–Göncz Lajos: *Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009. Kolláth Anna–Varga István–Stefán–Göncz Lajos: *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelv-választás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009. Máté Anikó–Kosic Julianna–Göncz Lajos: *Horvátországi magyarok tannyelv-választása: Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009. Kelemen László–Szőtök Szilvia–Göncz Lajos: *Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009.

⁷⁵ Péntek János: *A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái*. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban*, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008, (Péntek, 2008) 150.

nulmányait, vállalhasson munkát. Ehhez nyelvi alapokra és hasznosítható minőségi tudásra van szüksége. A kisebbségi magyar oktatás hatékonyságához ugyanis a magyar tannyelvként való használata öngáiban kevés. Presztízse attól is függ, milyen színvonalú képzést nyújtanak a magyar oktatási intézmények.

Az *anyanyelvi nevelés* területén (Magyarországon és azon kívül egyaránt) szemléletváltásra és az ezzel kapcsolatos módszertani megújulásra van szükség. A változtatásokra tartalmi szempontból (mit tanítsunk?), a tananyag révén közvetített rejtett tantervben (milyen nyelvszemléletet és nyelvi ideált közvetítsünk?) és tantárgy-pedagógiai (hogyan oktassunk?) egyaránt megérett az idő.⁷⁶ A nyelvi mítoszok és babonák konzerválása és terjesztése helyett feladatunk a létező nyelvi valóság alakítása.⁷⁷ A magyar iskolák nagy része ugyanis ma még a nyelvi alapú egyenlőtlenségek és a diszkrimináció újratermelője.⁷⁸ A magyar anyanyelvi nevelés országhatároktól függetlenül, a standard elsajátíttatására hivatkozva, évtizedekig egyik kiemelt céljának tekintette a nem standard nyelvváltozatok és nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából.⁷⁹ Az ilyen nyelv szemlélet ellen nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi érvek szólnak.⁸⁰ Kisebbségben a nyelvjárásvesztés, az otthonról hozott nyelvváltozat eltűnése együtt járhat a nyelvcserével, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek. Az anyanyelvoktatásnak el kell mozdulnia a nyelvtan és a helyesírás oktatásának hagyományos körétől, ezt ki kell egészíteni olyan témákkal, melyek a gyakorlati nyelvhasználatra vonatkoznak.

A határon túli magyar oktatás vonatkozásában mindeztől vajmi kevés szó esett arról, jelen kell-e lennie (s ha igen: milyen kortól, formában, mértékben) az államnyelvnek és az idegen nyelvnek az óvodai nevelésben. Alig foglalkozott valaki a szakmunkásképzők és szakközépiskolák tannyelvének problematikájával, a szaknyelvi regiszterek anyanyelvi fejletlenségé-

⁷⁶ A jelenlegi helyzet bírálatára lásd a Csernicsek István–Váradai Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta, Budapest, 1996. és a Csernicsek István–Kontra Miklós (szerk.): *Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint–KMF, Ungvár–Beregszász, 2008. kötetek tanulmányait, valamint Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Anyanyelvi nevelés két nyelvű környezetben*. In *IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Többnyelvűség az oktatásban és a kutatásban II*, Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézet (Folia Practico-Linguistica 24.), Budapest, 1994, 782–787. Simon Szabolcs: *A magyar nyelv oktatása a szlovákiai magyar gimnáziumokban – tankönyvek és segédletek tükrében. A kisebbségi magyar anyanyelvváltozatok jellemzőinek oktatása – szlovákiai lehetőségek*. In Huszti Ilona–Koljadzsin Natália (szerk.): *Nyelv és oktatás a 21. század elején. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. PoliPrint, Ungvár, 2005, 78–91. Szabó Mihály Gizella: *A kisebbségi magyar anyanyelvváltozatok jellemzőinek oktatása – szlovákiai lehetőségek*. In Huszti Ilona–Koljadzsin Natália (szerk.): *Nyelv és oktatás a 21. század elején. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. PoliPrint, Ungvár, 2005, 97–106.

⁷⁷ Ezekről lásd Lanstyák István: *A nyelvi tévhitokről*. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta, Dunaszerdahely–Budapest, 2007, 154–173. Lanstyák István: *Általános nyelvi mítoszok*. In Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta, Dunaszerdahely–Budapest, 2007, 174–212.

⁷⁸ Kontra Miklós: *A magyar lingvizizmus és ami körülveszi*. In Sipőcz Katalin–Szeverényi Sándor (szerk.): *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvékről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*, SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Szeged, 2006, 83–106. Kontra Miklós: *A nyelvi genocídium fogalma és mai magyar megvalósulásai/megvalósításai*. Kritika 2009/május. 22–25.

⁷⁹ Kiss Jenő: *Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár*. Magyar Tudomány 2004/5, 670–673.

⁸⁰ Beregszászi–Csernicsek, 2004a. id. mű.

vel, illetve azzal, hogy szükség van-e egyáltalán anyanyelvi szakképzésre. Bár a rendszerváltást követően mindegyik nagy határon túli régióban létrejöttek a magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények, a felsőoktatás tannyelvi kérdései körül nem alakult ki érdemi párbeszéd. Jószerivel fel sem vetődött, van-e létjogosultsága a csak magyar nyelvű felsőoktatásnak; szükség van-e arra, hogy a felsőfokú intézményekből kikerülő fiatal értelmiségiek ne csak magyarul, hanem államnyelven és világnyelv(ek)en is képesek legyenek szakmájuk művelésére.⁸¹

Olyan oktatási szerkezetet, modelleket és programokat kell tehát kialakítanunk és alkalmaznunk, melyek fenntartják a magyar nyelvet, újratermelik a magyar identitást, valamint versenyképes tudást biztosítanak. S ilyen intézményekre van szükség minden szinten: az óvodától a doktori képzésig, nem kifejejtve a szakképzést, szakoktatás. S ez esetben a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányból akár előny is kovácsolható.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Péntek János hangsúlyozza egy tanulmányában, hogy „nem a nyelvi emlékek reliktszerű, muzeális mentésére vagy őrzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgozni, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében”⁸². A kisebbségi magyar közösségekben ma még nagyrészt természetes a családon belüli nyelvtörökítés. Hogy ez a jövőben is így maradjon, hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez igazított támogatáspolitikára van szükség. Tanulmányunk ezekhez kívánt szempontokat nyújtani.

⁸¹ Bár a felsőoktatás kapcsán az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság szervezésében 2004-ben sor került egy konferenciára, a tanácskozás és az ennek nyomán megjelent tanulmánykötet címe egyben jellemzi is a helyzetet (ld. Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005.)

⁸² Péntek, 2008, id. mű: 140.

IRODALOM

- Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Benő Attila: *A kölcsönző jelentésvilága*. Erdélyi Tudományos Füzetek, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004, 246.
- Benő Attila: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2008.
- Benő Attila és mtsai.: *Magyar–román közigazgatási szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2004.
- Beregszászi Anikó: *A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól*. In Beregszászi Anikó–Cserniczkó István (szerk.): *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint–Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Ungvár–Beregszász, 2004. 36–43.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár, 2004.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: *Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára – Kárpátaljai szójegyzék*. In Beregszászi Anikó–Cserniczkó István ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatáról*, PoliPrint, Ungvár, 2004, 127–138.
- Bernjak, Elizabeta: *Kétnyelvű oktatás a Muravidéken*. In Ruda Gábor (szerk.): *Identitás – nyelv – irodalom*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda, Pilisvörösvár–Dunaszerdahely, 2008, 45–57.
- Cserniczkó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998.
- Cserniczkó István: *A magyar nyelv használata Kárpátalján. A jogok és a gyakorlat*. Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny 2006/2. 51–62.
- Cserniczkó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003.
- Fazakas Emese (szerk.): *Román–magyar közigazgatási szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2002.
- Fenyvesi Anna (ed.): *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 2005.
- Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest, 1999.
- Gal, Susan: *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York–San Francisco–London, 1979.
- Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999.
- Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége, Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Magyar-sághkutató Tudományos Társaság–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Szabadka, 2004.
- Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak*. Új Kép, 2005. április.
- Kolláth Anna: *Magyarul a Muravidéken*. Zora, Maribor, 2005.

- Kolláth Anna: *Határtalanítás*. In Ruda Gábor (szerk.): *Identitás – nyelv – irodalom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely, 2008, 7–28.
- Kontra Miklós: *A határon túli magyar nyelvváltozatok*. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 549–576.
- Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.
- Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005.
- Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris, Budapest, 1998.
- P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit: *Trianon hatása a nyelvi változásokra*. In Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttman Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szombathely, 2002, 235–245.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000.
- Lanstyák István: *A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélők közösségben*. In Lanstyák István–Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 2005. 77–120.
- Lanstyák István: *Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt)*. In Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Marianna (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Tudományos Kiadó, Budapest, 2005, 179–186.
- Lanstyák István: *Nyelvből nyelvre. Tanulmányok a szókölcsonzészéről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony, 2006.
- Lanstyák István: *A magyar szóképzéslet szétfejlődése 1918 után*. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 118–135.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. In *Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában*. Kalligram, Pozsony, 1997.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram, Pozsony, 2002.
- Lanstyák, István–Szabó Mihályová, Gizela: *Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community*. In J. Nekvapil and T. Sherman (eds): *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2009, 49–73.
- Márku Anita: *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. PoliPrint–KMF, Ungvár–Beregszász, 2008.

- Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Patten, Alan: *Political theory and language policy*. *Political Theory*, 29:5 (October 2001), 691–715.
- Péntek János: *A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelv-változatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása*. *Magyar Tudomány* 2004/7, 724–726. (www.matud.ujf.hu/04jul/008.html)
- Péntek János: *A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái*. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008, 136–152.
- Péntek János–Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2003.
- Szabómihály Gizella: *A határtalanítás a helynevek területén*. In Maticsák Sándor (szerk.): *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet*, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest, 2007. 153–170.
- Szilágyi N. Sándor: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 105–117.